

[1-11. oldal:] LUKÁCS GYÖRGY NYILATKOZATA AZ OLASZ PÁRT HETILAPJÁBAN

"Il Contemporaneo"

/a "Rinascita" melléklete/, 1965. február

A MODERN MŰVÉSZET ÉS A NAGY MŰVÉSZET

- Beszélgetés Lukács Györggyel -

A Lukács Györggyel folytatott beszélgetés, amelyet itt idézünk, Budapesten játszódott le, 1965. február 7-én. A magyar tudós nyilatkozatát szándékosan ismertetjük párbeszédes formában. Erre két okunk is van. Először is sok válasz, mint maga Lukács is mondotta, csupán első megközelítése azoknak a problémáknak, amelyeket a marxizmus ma minden országban és minden kommunista pártban felvet. Olyan véleményekről van tehát szó, amelyeket maga Lukács is ideiglenesnek tekint, legalábbis ami a javasolt gondolatok megfogalmazását illeti.

Ezenkívül figyelmeztetnünk kell olvasóinkat, hogy néhány tulságosan is éles kijelentés /például a mai irodalmi és művészi kísérletek megítélése, vagy az "antimodernista" hitvallás/ némi irónia vagy öpirónia árnyalatával hangzott el, amit az írott szövegben nehéz feltüntetni. Azért is választottuk a kijelentések legközvetlenebb, párbeszédes formában való tolmácsolását, hogy legalább részben visszaadhassuk azt az eleven hangnemet, amely Lukács szavait a beszélgetés folyamán jellemezte.

A beszélgetés Ernst Fischer legutóbbi kritikai és esztétikai állásfoglalásai-
ból indult ki.

LUKÁCS: A legnagyobb mértékben becsülöm és régi barátság fűz hozzá, de sem az ő kutatásai, sem a Garaudy kutatásai nem győznek meg. Tul. türelmesek a "modern" művészettel szemben, a különféle Ionescokkal, Musilokkal vagy Beckettakkal szemben.

A modern művészetből vajmi kevés hivatott arra, hogy megmaradjon. Én már közel 80 éves vagyok, egyre inkább "antimodernista" leszek, és az irodalom történetét nagy temetőnek látom: sokezer sarkó és vajmi kevés olyan hang, amely még ma is szólni tud hozzánk. Harminc év múlva ezekről az emberekről senki sem fog beszélni.

KÉRDÉS: Lehetséges-e a választás századunk írói között? És milyen lehet ez a választás az Ön véleménye szerint?

LUKÁCS: Thomas Mann, És Brecht, de csak a lírikus Brecht és a drámaíró a második szakaszban, a "Jó embert keresünk"-tól * haláláig. Előbb írott művei nem mentesek a sematizmustól; vannak poétikus pillanatai, de nem tud élő szereplőket teremteni, olyan nagyszerűeket, mint pl. a "Kurázs mama" zárójelenetének shakespeare-i nagyságu alakjai. És ha más Shakespearét említettük: ugyan ki beszél ma a szakembereken kívül az Erzsébet-kori színházról? A nagy művészet igen ritka.

KÉRDÉS: Jogos lehet azonban az ellenvetés, hogy a művészet kísérletezésének, utkeresésének megnyilvánulásait érdemes figyelemmel kísérni.

LUKÁCS: De hát mi a művészet, ha nem a nagy művészet? Fiatal koromban boldultunk Maeterlinckért - ugyan ki beszél ma róla? Pedig érdekesebb, mint Beckett.

Emlékszem, színre vittük D'Annunzio "Holt város"-át. Ma már senki sem foglalkozik vele, és méltán.

A ritka nagy művészek körül természetesen sok kísérletezés folyik, ez képezi művészetük háttérét és feltételét. Ezeket a kísérletezőket meg kell ismerni és figyelemmel kell kísérni. Igazi feladatunk azonban az, hogy az igazi nagy művészet szempontjából mondjunk értékitéletet. Ebben az ítéletben pedig nem jut szerephez a technikai lelemény tényezője, bármilyen fontos legyen is.

A szocialista országokban és pártokban manapság a kulturális liberalizmus hullámát figyelhetjük meg; én ezt korántsem ellenzem, tudja. Ha másért nem, a pedagógiai értéke miatt. Nálunk a fiatalok imádnak mindent, ami Nyugatról jön, mert még megvan benne a tiltott dolgok varázsa; ezért tartanak mindent jónak, Beckett-től a pop-művészetig.

Amikor a nyugati művészetről alkotott ismeretek normálissá válnak, a megítélés tárgya nem a keleti és a nyugati kultúra lesz többé; az értéket jelző határvonal a két kultúrán belül húzódik. De ahhoz, hogy eljussunk az ilyen ítélethez, a marxista esztétika fejlesztésére van szükség. Ebben a nagy liberalizálásban a marxizmus számára is szólásjogot kérek...

Csakugyan, ezt itt a központi probléma. Elvesztettük a marxizmust; újra meg kell találnunk. Marx halála óta Lenin kivételével senki sem fejlesztette tovább elméletileg a kapitalista fejlődés problémáit. Vissza kell térni Leninhez és Marxhoz; egyszóval, mint mondani szokás, néhány lépést kell tenni hátrafelé, hogy jobban nekirugaszkodhassunk az ugrásnak.

KÉRDÉS: Felismerhető már az a legfontosabb pont, ahonnan újra el lehet indulni?

LUKÁCS: Marx a struktúra ~~hi~~ elemzésével kezdte, ^{és} nekünk is innen kell elindulnunk.

A szocialista ~~gazdaságokban~~ ^{gazdaságokban} mindenütt nagy termelési válság van. Ennek alapvető, bíráló elemzése nem történt meg. Miért? Elméleti gyengeség az oka. A tervpolitika megalapozásához elméletre van szükség, a szocialista rendszerben folyó ujratermelés érvényes elméletére. Enélkül minden reform csak pragmatikus marad, pusztán empirizmus, vagy arra irányuló kísérlet, hogy gazdaságunkat a tőkés gazdasághoz tegyük hasonlóvá. Liberman vagy Nyemcsinov kutatásai nem hatolnak a probléma mélyére.

Tervezésünk azért vall kudarcot, mert a sztálini korszakban kitörölték az elméletből a ~~használati értéket~~ csereérték és a használati érték dialektikáját, s ezzel még a lehetőségét is megszüntették annak, hogy helyes ujratermelési elmélet alakulhasson ki.

Egy kapitalista elmélet nélkül is meglehet: egyszerűen annak következtében, hogy ha termékeit nem adja el, egész tevékenysége folyamán beleütközik a használati értékbe. Szocialista gazdaságban ez nem valósul meg spontán módon, és ezért kell a dolognak elméleti megalapozást adni.

Ne feledjük, hogy Marxnál az ujratermelés keretében a használati érték nemcsak a végső szakaszban jelentkezik, amikor a termék eladásra kész, hanem a folyamat kezdetén is, amikor a tőkés beszerzi a termelőeszközöket, mégpedig éppen azok használati értéke szerint.

Az ujratermelés tudományos elméletének létrehozása, egyszerűen, egyedül utja annak a "tertium datur"-nak, amely gazdasági téren megóvhat bennünket mind a szektás gyakorlattól, mind a liberális félre-
csuszásoktól.

Másszóval az itt a lényeg, hogy megalapozzuk a szocialista gazdaságot, amelynek Lenin idejében csak a kezdete volt meg.

Ez az elméleti rendezés ugyanakkor megköveteli a proletár-demokrácia helyreállítását. Lenin a proletár-demokráciát mindig összekötötte a proletárdiktatura koncepciójával. Az 1921. évi kongresszuson ennek az elvnek alapján vitázott Lenin Trockijjal; és ehhez a Leninhez kell visszatérnünk.

Újra kell kezdeni az elméleti munkát a kapitalizmus elemzése terén is, hiszen a kapitalizmus mélyreható változásokon ment keresztül, továbbá az ~~új~~ harmadik világbeli országok helyzetének elemzése terén is.

Az ezzel kapcsolatos kínai tézisek értéke minimális, mert a kínaiak egészen különböző helyzeteket vesznek egy kalap alá, Senki ~~sem~~ ^{sem} végeztetett a fejletlen országok társadalmi dialektikájának tudományos elemzését.

KÉRDÉS: Mi az oka ön szerint ezeknek az elméleti hiányosságoknak?

LUKÁCS: Természetesen a sztálinizmus, amelynek jellemző vonása volt, hogy bizonyos - olykor szükséges - gyakorlati döntésekből vezette le az általános érvényű törvényeket.

A politikus persze nem mulaszthatja el a cselekvést pusztán azért, mert még nincs megfelelő elmélet. Bizonyos döntéseket nem lehet halogatni. De más dolog tudni, hogy az ember egyszeri döntést hajt végre, és ismerni annak korlátait, és más dolog azt elméletileg általános érvényűvé tenni.

Egy marxista nyugodtan mondhatja: "Nem tudom, nem azért, mintha lehetetlen volna tudni, hanem mert ma még nem tudom". És közben cselekedhet is, tudva, hogy egy elméleti korláton belül mozog, amelyet le kell küzdenie.

A hadikommunizmus szakaszában Lenin olyan megoldásokat alkalmazott, amelyeket egyáltalán nem tartott tipikusnak és kötelezőnek a szocializmusba való átmenet során; pillanatnyi szükségességtől diktált, átmeneti döntéseknek tekintette ezeket.

Sztálin ezzel szemben, amikor egy taktikailag helyes döntésre, az orosz-német egyezményre kényszerült, általános elméletet vezetett le belőle, amely tarthatatlanná tette pl. a kommunisták helyzetét Franciaországban és más hasonló országokban.

Ami Kínát illeti, Sztálin ragaszkodott álláspontjához, és tagadta, hogy a kínai forradalom formáját az "ázsiai termelési mód" határozná meg; kitalált egy nem létező "feudalizmust", amelyből Kínának át kellett volna lépnie a "demokratikus forradalomba".

A baj tehát abból származik, ha a politikai gyorsítás bizonyos eszközeit, melyek pillanatnyilag szükségesnek bizonyulhatnak, elméleti törvénnyé akarják előléptetni. Ez okozta az elméleti érzéknek azt a megromlását, amelynek jegyében egy egész nemzedék felnevelkedett.

KÉRDÉS: Mivel magyarázza, hogy ez a nehézség a XX. kongresszus után is fennáll?

LUKÁCS: Először is itt van a sztálinista erők ellenállása. Nehéz dolog a gyökeres önkritika. Nehéz azért is, mert az értelem megromlása, amiről beszéltem, empirizmusra hajló nemzedéket termelt ki. A munkásmozgalom mai vezetői között igen kevés az elméleti ember. Hosszu átmeneti szakasz kezdetén vagyunk.

KÉRDÉS: Hogyan ítéli meg ~~az~~ elméleti szempontból az orosz-kínai nézeteltérést?

LUKÁCS: Legszívesebben azt mondanám, hogy a Szovjetunióknak van igaza, de elméletileg nincs tudatában a maga történelmi igazságának.

Kína - a nyugati politika hatására - az elméleti általánosítás szintjére akar emelni egy bizonyos fajta hadikommunizmust, a "minél rosszabb, annál jobb" politikáját.

A Szovjetunióval szemben a kínaiaknak nincs igazuk, radikalizmusuk vak és veszedelmes. A szektásság korlátozott károkat okozhat egy kis európai pártban; más a helyzet, amikor egy nagyhatalomról van szó.

Másrészről Sztálin 1924-es álláspontja az egyetlen országban ~~felépülő~~ felépülő szocializmusról helyes volt; de 1945-ben egészen más volt a helyzet. Sztálin nem tudott alkalmazkodni az új helyzethez, s ez okozta a konfliktust Jugoszláviával és a szocialista tábor ezt követő nehézségeit.

Ugyanakkor, tekintettel a háboru mai dimenzióira, kétségtelen, hogy a békés együttélés szovjet tézise helyes, és a szovjet döntések - pl. Kubával kapcsolatban - bölcssek voltak.

A történelem persze mindig új problémákat vet fel. A vietnami ügy valószínűleg újra felveti az orosz-kinai együttműködés szükségességét.

A huszas és harmincas évek között a szovjet politika nagy vonzereje volt az egész világ szocialista mozgalmára nézve. Amikor a sztálinizmus kibontakozott, ez a vonzerő, ez a mintakép-szerep lassanként szétfoszlott. Amíg belső gazdasági és ideológiai reformra nem kerül sor, ezen a téren nem is lesz változás. A sztálinizmusnak köszönhetjük, hogy Nyugaton ma nincs napirenden a forradalom. Be kell ismernünk, hogy ezeket a károkat csak hosszantartó folyamat hozhatja helyre, és Nyugaton nem lesz holnap forradalom. Ahhoz is erő kell, hogy várni tudjunk. Én várom ezt a mélyreható reformot, mely egész eszmei vonzerőnket visszaadja.

KÉRDÉS: És mi a helyzet a fejletlen népek esetében?

LUKÁCS: A világforradalom lassabb lesz. Lenin 1905-ben, Trockijjal szemben hangoztatta, hogy a világforradalom még nincs napirenden. A fejletlen népek problémája elsősorban az, hogy kidolgozzák a szocializmusba való átmenet formáit.

KÉRDÉS: Hogyan fogja fel a marxizmus és más kulturák kapcsolatát? Emlékeztetni szeretném például Sartre álláspontjára a pszichoanalízis és a marxizmus viszonyának kérdésében.

LUKÁCS: Marx tökéletesítette a hegeli dialektikát. Megértette, hogy a világ nem elkülönült elemekből áll, hanem az alapelem egy konkrét, dinamikus komplexum, amelynek elemeit az egészhez viszonyítva vizsgálhatjuk. A materialista dialektika tehát az egyetlen módszer, amely lehetővé teszi, hogy megértsük a komplexumokat, mint olyanokat, és megértsük azokat a kategóriákat is, amelyek csak annyiban léteznek, amennyiben kölcsönösek /"Reflexions-bestimmungen"/.

Abszolút mértékben becsülöm Sartre-t, mint gondolkodót és mint embert; ő megértette, hogy nem dolgozhat másképpen, mint a marxizmussal. Marx is végrehajtott nagy kulturális integrációkat.

Sartre azonban ott hibázik, hogy nem érti meg a dialektikát, nem látja be, hogy az egzisztencializmus ontológiája összeegyeztethetetlen a materializmussal. Ezért jut aztán ellentmondásos eredményekre.

Ami Freudot illeti, Sartre álláspontja onnan adódik, hogy az ember és a társadalmi kategóriák közti viszonyt a posteriori viszonyoknak fogja fel, - e téren megmaradt Heidegger régi koncepciójánál, amely szerint az ember bele van dobva a társadalmi valóságba. Pedig a valóságban az ember és a társadalmi lény egy és ugyanaz.

Az olyan pszichológiának, mint a Freudé, amely elszigetelten tekinti az embert, semmi köze sincs a marxizmushoz.

Én a magam részéről nem hiszek pszichológiában, hanem antropológiában, abban az értelemben, hogy /Marx felfogása szerint/ minden embernek van egy fiziológiai meghatározottsága és egy társadalmi meghatározottsága.

Egyébként úgy látszik, hogy a modern etnográfia igazat ad Marxnak: felfedezte, hogy még az elemi funkciók - a táplálkozás és a szexuális kapcsolatok - is társadalmilag determináltak, abban az értelemben, hogy nem létezik szexualitás, amely alkalmanként történelmi variációkban jelentkezik, hanem csupán a szexualitás folyamata létezik. Sartre korláta az, hogy a történelmi materializmust és nem a dialektikus materializmust fogadja el.

KÉRDÉS: Hogyan értelmezzük ma a dialektikus materializmus kérdését?
Lenin: "Materializmus és empiriokriticizmus" című műve alapján?

LUKÁCS: Én védelmembe veszem Leninnek ezt a tanulmányát. Lenin 1909-ben prófétai dolgokat írt ebben a műben - például azt, hogy a matematika tulzott alkalmazása az idealizmusnak nyújtana segédkezet. Igaza volt. Nem zárom ki, hogy a neopozitivisták logikájának van bizonyos értéke; de helytelenül tekinti az ontológiát ezoterikus problémának.

Most nem mélyedhetek bele a kérdésbe, és nem szeretném, ha ezzel kapcsolatos nézetemet a jelen beszélgetés sommás definíciójából kiindulva ítélnék meg; olyan kérdés ez, amelyet máshol és másutt a kellő módon kell megvitatni.

Nagyjában azt mondhatom: a neopozitivisták logika szerintem azt hiszi, hogy egy dolog megoldódott, ha matematikailag determináltak. Pedig megoldatlan marad az a probléma, hogy megfelel-e a valóságnak. Ptolemaiosz világképe matematikailag lehetséges volt, lehetővé tette a hajózást, és mégsem felelt meg a valóságnak.

Mi a valóság? Ez a központi kérdés. A társadalmi életben a szubjektivitás és az objektivitás kapcsolatban van; a természetben egy objektív világ szubjektum nélkül is létezhet, de társadalom nem létezhet szubjektum nélkül. Le kell vetkőzni a neopozitizmus hamis objektivitását éppúgy, mint az egzisztencializmus hamis szubjektivitását - egyik sem tudja megragadni a valóságot. A valóság a modern művészetben éppúgy elveszett, mint a sztálinizmusban.

Amikor a marxizmus ujjászületéséről beszélek, a valóságérzék ujjászületésére gondolok! De - ismétlem - vannak kérdések, amelyeknek terén nem szeretném, ha mostani kijelentéseim megközelítő formája miatt félreértenének. A kérdések mélyére kell hatolni. Éppen etikát írok; tanulmányom bevezetője máris önálló könyv, amelyet "A társadalmi lét ontológiája" címen fogok közzéadni.

KÉRDÉS: Megérkeztünk a realizmus kérdéséhez, és ahhoz, hogy lehet-e a realizmus esztétikai téren egy párt álláspontja, vagy sem?

LUKÁCS: Nem hiszem, hogy a pártnak állást kellene foglalnia az esztétikában. Azok az esetek, amikor a központi bizottságok zenei vagy filmművészeti kérdésekben nyilatkoztak, nevetséges esetek, és nem is csak azért, mert a nyilatkozatban elfoglalt álláspontjuk alaptalan volt.

A párt fontosabb dolog; vezetőszerepének anélkül lehet és kell megnyilvánulnia, hogy érdemben nyilatkozna az operákról, vagy költészettant jelölne ki. A művészet ugyanis mindig a maga útját követi...

Más kérdés az, hogy a párt segítheti egy marxista esztétika kibontakozását.

A művészet a valóság vizsgálatának egyik módja, és ezért egy pártnak mindig hasznos, ha megismerkedik vele. Lenin ezt jól tudta. Ez a vizsgálat természetesen bekövetkezhet összehasonlítás, vagy menekülés formájában; én, mint kommunista, az összehasonlítás mellett és a menekülés ellen vagyok, - de ez nem tartalmaz esztétikai értéktételeket.

Nézzünk meg egy időszerű kérdést, az elidegenülés kérdését. Felfogható Marx nyomán társadalmi tényként, vagy az ember örök vonásaként. Az utóbbi mód menekülés, és én, mint marxista, ellenzem. Ennek ellenére a szóbanforgó felfogás alapján kitűnő költeményeket lehet írni.

Egyébként ami a kulturális politikát illeti, a szabad vita módszerét tartom a leggyümölcsözőbbnek, mivel a művészi igazság definiálása nagyon nehéz dolog.

KÉRDÉS: Ismeri-e azokat a kritikákat, amelyek szerint az Ön utkereső munkája akaratlanul is kedvezett a dogmatikus nézeteknek?

LUKÁCS: /mosolyogva/ Az én álláspontomat mindig cáfolták. Harminc év múlva majd igazat adnak nekem...

Tudja, a mai kritikusok javarésze a technikai kritikára szorítkozik. A marxistának azonban fel kell vetnie a nagy esztétikai kérdéseket. Én egyre inkább "antimodernistának" érzem magam; mert a modern művészetnek általában csak egyetlen dimenziója van. Nem méri magát a valósághoz. A valósághoz mérni magát annyit jelent, mint a valóság idődimenziós voltahoz mérni magát. Gondoljon Cézannéra, aki egyik képére mutatva ezt mondta: "Ez a rész nem jó, mert csak szín és nem kifejezés." Lám, itt az összevetés egy konkrét esztétikai kérdésben. Matisse nem veti fel ezt a problémát: nála a szín nem kifejezés, hanem disztítés.

KÉRDÉS: De ha Matisse példáját az absztraktokéval helyettesítjük? Ezek - például Mondrian - interpretációra és nem csak disztítésre törek-szenek.

LUKÁCS: Nem akarok általánosítani. De az absztraktok és Mondrian még Matissénál is kevésbé érdekelnek. Még a disztítésig sem jutnak el...

Még egyszer hangsúlyozom, hogy a művészet problémája más, mint a művészi technika problémája. Jorge Semprun "Nagy utazás" - a belső monológ technikájával íródott, Joyce iskolája szerint, - mégis éppen az ellenkező irányba halad. A könyv értéke abban áll, hogy a szorongás legbrutálisabb formáját nem egyetemes emberi sorsként, hanem az ember konkrét helyzeteként mutatja be.

